

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius
liaudies.kultura@lkkc.lt

BALVONAS: SKOLINYS AR VELDINYS?

Lie. *balvõnas* ‘stabas, dievaitis’, ‘baidyklė’, ‘žioplys, netikėlis’, žinomą pradedant Jono Bretkūno *Biblija* ir dažnai vartotą senuose lietuvių raštijos paminkluose, priimta laikyti slavizmu. Toks sprendimas iš tikrųjų turi svarių argumentų, ir vis dėlto ne mažiau argumentuotai žodis gali būti paaiškintas kitaip – kaip prokalbės veldinys.

Slavų kalbų žodžiai, iš kurių lietuviškasis galėjo būti perimtas, – pirmiausia s. bru. *болванъ*, bru. *балван* ‘medinis stulpas kampe prie krosnies’, apskritai, ‘stulpas’ bei ‘stovyla, stabas’ ir le. *bałwan* ‘stabas, stovyla’, ‘sniego boba’ bei ‘didelis akmens luitas’, taip pat s. ru. *блѣванъ, болванъ, блѣванъ, блаванъ, балѣванъ* ‘stuobrys, stulpas’ ir ‘stabas’ (taip pat reikšme ‘βωμός’ = ‘aukuras’ veikale *Житие Андрея Юродивого*) ir kt. suvedami į prolytę **bal(v)vanъ* su balsiu *a* šaknyje (atliepiančiu ide. **ā* arba **ō*) arba **bblvanъ* su „jeru“ (redukuotu ide. **u*) šaknyje. Šaknies balsio variantų tarpusavio santykis nėra aiškus ir iš dalies priklauso nuo to, kuri lytis bus laikoma pirmine.

Slavų kalbų rėmuose žodis išvis nepaaiškinamas ir laikomas skoliniu, kurio šaltinis irgi nelabai aiškus. Mėginta jį sieti su kuo įvairiausiai germanų bei tiurkų kalbų žodžiais, tačiau nė vienas aiškinimas nėra visiškai patenkinamas.

Negana to, O. Trubačiovas atkreipė dėmesį į lytį be priesagos sl. *-anъ* sudurtiniame le. *bałwo-chwalstwo* ‘stabmeldystė’.

Visa tai sudaro sąlygas pamėginti iškelti dar vieną lietuviškojo ir slaviškųjų žodžių aiškinimą – šįsyk baltų kalbų priemonėmis. Šio aiškinimo pagrindu imami tokie žodžiai kaip lie. *balvà, balvas* ‘dovana, kyšis, papirkimas’, *balvóti, balvúoti* ‘kyšį duoti, papirkti’ (pirminėmis reikšmėmis ‘dovana’ ir ‘dovanoti’ paliudyti pradedant tuo pačiu Bretkūnu), la. *balva* ‘t. p.’, *balvot* ‘vaišinti’, pr. *balwe* ‘dovana papirkti, kyšis’. Šių baltų žodžių etimologija irgi nėra aiški, tačiau neatmestinas jų ryšys su s. i. *bali-* ‘duoklė, dovana, auka’ (pastarasis žodis irgi neturi vieningai priimtą etimologijos). Reikšmę ‘dovana’ (ir galiausiai netgi ‘kyšis’) savo ruožtu galima išvesti iš pirminės ‘auka’.

Būtent remiantis lie. *balvà, balvas* bei *balvóti, balvúoti* šaknimi su priesaga *-ona-* (< prabaltų **-āno-* > sl. *-anъ*) gramatiškai ir galima būtų paprastai paaiškinti žodį *balvõnas*. Su šia priesaga reguliariai sudaromi tiek veikėjų pavadinimai (plg. *baubõnas* : *baubti, bauboti*; *dūrõnas* : *dūroti*; *nevidõnas* : *ne-*vydėti* ‘neregėti, nesuprasti’; *valdonas* : *valdyti* ir t. t.), tiek veiksmo įrankių pavadinimai (*žiūrõnas* : *žiūrėti*), tiek įvairiausių kitų darybinių reikšmių daiktavardžiai (*dirvõnas* : *dirva*; *galvonas* : *galva*; *ligõnas, ligõnis* : *liga*), taip pat būdvardžiai (*geltõnas* : *gelta*; *raudõnas* : *rauda*). Iš daiktavardžių su šia priesaga dar sudaryti vietovardis *Birštonas* < **Birštvonas* < *birštva*; vandenvardžiai *Galmonas, Galõnas, Liūdonas, Palõnas*; asmenvardžiai *Bárzdonas, Bilonas, Bylõnas, Bironas, Kélmonas* ir kt. Atitinkama daryba baltų prokalbėje šitaip – kaip veldinį arba ansktybę skolinį – gramatiškai galima būtų mėginti paaiškinti ir slavų žodį (pirmine lytimi laikant **bolvanъ*). Tokiu būdu atitinkamai būtų paaiškinta ir nepriesaginė lytis minėtame sudurtiniame le. *bałwo-chwalstwo*.

Semantiškai vedinį *balvõnas*, pirmine reikšme ‘stabas’, žodžių *balvà, balvas* ‘dovana, kyšis, papirkimas’, *balvóti, balvúoti* ‘dovanoti; kyšį duoti, papirkti’ pagrindu nesunkiai galima pa-

aiškinti trimis žingsniais. Pirma, pripažinus pirmine reikšme buvus 'dovana' ir 'dovanoti', šie žodžiai savaime priartėja prie aukos ir aukojimo sąvokų (plg. lie. *dovana* reikšme 'auka', taip pat gausius tipologinius tokio reikšmių santykio gretinius). Antra, esama žinomo darybos modelio, pagal kurį iš sąvokos 'auka, aukojimas' sudaroma sąvoka 'dievybė, dievas'. Bene ryškiausias pavyzdys – avest. *yazata*- 'dievas' (neišskiriant nė aukščiausio dievo Ahuros Mazdos) < 'vertas aukos, aukojimo, garbinimo aukomis' = s. i. *yajata*- 't. p.', plg. *yajña*- 'aukojimas, auka'; taip pat galima paminėti germ. **gudā*- 'dievas, dievybė' (go. *gub*, vok. *Gott*, ang. *god* ir kt.) < ide. **gʰu-to-m* 'kuriam liejamos aukos' bei kt. Kita vertus, galima turėti omeny ir dievo kaip 'duodančiojo, skiriančiojo dalį' sampratą, pavyzdžiui: sl. **bogъ*, s. pers. *baga*- 'dievas' ir 'dalis, dalia'; gr. *δαίμων* 'dievybė' < *δαίμαι*, *δαίω* 'daliuju, skiriu, teikiu' ir kt. Trečia, visiškai įprastas yra perėjimas nuo reikšmės 'dievas, dievybė' prie reikšmės 'stabas', dėl to užtenka paminėti lie. *dievaitį*, *deivą*, vok. *Götze* ir ru. *божок* 'pagonių dievas' bei 'stabas, balvonas', *боженька* 'dievulis, dievaitis' bei 'ikona'.

Taigi lie. *balvõnas* 'dievaitis, stabas' gali būti laikomas ne skoliniu, o veldiniu ir suprantamas kaip 'tas, kuriam aukojama, kuriam nešamos dovanos', iš dalies galbūt taip siekiant ir 'papirkti' (arba, nors tai mažiau tikėtina, kaip tas, kuris pats teikia dovanas) ir aiškinamas remiantis lie. *balvà*, *balvas* 'dovana > kyšis', *balvóti*, *balvúoti* 'dovanoti > papirkti, duoti kyšį', atitinkamą aiškinimą perkeliant į baltų prokalbės laikus.

Kas be ko, pasiūlytasis aiškinimas irgi nėra be trūkumų. Pagrindinis iš jų – tas pats, kaip ir visų kitų: lieka nepaaiškintas šaknies balsio įvairavimas slavų žodyje, ypač „jero“ atsiradimas lytyje **bylvany*. Taigi ši problema tebelieka galutinai neišspręsta. Šiaip ar taip, slavizmu tenka laikyti atitinkamą lietuvišką lytį *bulvõnas*, kuri, beje, iš tikrųjų senuosiuose lietuvių raštijos paminkluose nepaliudyta, o atsiranda tik XIX a. pabaigoje A. Juškos žodyne.

Vis dėlto pasiūlytasis aiškinimas, nors negalutinis ir tobulintinas, siūlo naują klausimo sprendimo kelią, kurį, prieš atmetant, derėtų dar ištirti taip pat atidžiai kaip kitus.